

10 mei 1940

De oorlog in de Hoven

Han Koolhof

De bewoners van de Hoven zullen niet onverdeeld enthousiast geweest zijn toen halverwege de jaren dertig het beton werd gestort voor de kazemat* op de spoordijk bij de Kruisstraat – nota bene in het midden van hun wijk. Op een kwade dag zouden zij weleens midden in de vuurlinie kunnen liggen. Die dag breekt niet zo heel lang daarna aan. Op 10 mei 1940 worden de Hovenaren in de vroege ochtend opgeschrikt als Nederlandse militairen de IJsselbrug oplazen. Ons land is in oorlog.

Strategische overval

In de loop van de jaren dertig begon de Nederlandse legerleiding, en met haar de regering, zich steeds meer zorgen te maken over het gevaar van wat toen een strategische overvalling heette. Een kleine vijandelijke troepenmacht zou in volle vreedstijd met een verrassingsaanval over Nederland heen kunnen rollen. Het Nederlandse leger zou hier *Waar gewone burgers het meestal over 'bunkers' hebben, spreken Nederlandse militairen en vestingbouwers over *kazematten*.

machteloos tegenoverstaan. In het Interbellum hadden wij namelijk vrijwel geen parate troepen; ons leger was vooral een reservistenleger. Dat kon pas in actie komen na mobilisatie. Een volledige mobilisatie nam al gauw enkele weken in beslag. Dan had de vijand met een strategische overval zijn doel al bereikt.

Op verzoek van de minister van Defensie formuleert generaal-majoor I.H. Reijnders (1879-1966), chef van de generale staf, begin 1935 voorstellen tot verbetering van de defensie. Reijnders stelt vast dat de militaire kracht

Een zeldzame foto van een rivierkazemat in aanbouw, want fotograferen was streng verboden. Kazemat Zutphen-Noord (op de spoordijk) bevindt zich hier in de afwerkingsfase. Zuidelijker, in de uiterwaard, ligt Zutphen-Zuid. (Stedelijk Museum Zutphen)

Een Nederlandse soldaat houdt bij de IJsselbrug de wacht bij een wegversperring (zogenoeten asperges). (Stedelijk Museum Zutphen)

van Duitsland sterk is toegenomen. Hij acht de kans klein dat bij een volgende oorlog, die grootschaliger zal zijn dan de vorige, de Nederlandse neutraliteit geëerbiedigd zal worden. Het risico op een strategische overval is groter dan ooit. Hij wil de gevechtskracht van het leger opvoeren door meer en beter geoefende dienstplichtigen en beter materieel. Hij wil vooral ook moderner materieel, zoals pantserwagens en luchtdoelgeschut.

Bovendien bepleit Reijnders de bouw van zware kazematten ter beveiliging van de belangrijke bruggen over de IJssel, het Maas-Waalkanaal en de Maas. Deze rivierkazematten (na de Tweede Wereldoorlog ook wel brugkazematten genoemd) zouden dag en nacht bemand moeten worden door beroepspersoneel van de Politietroepen. De minister gaat hiermee akkoord. Twee van zulke kazematten komen in de Hoven.

Zwakke linie

Begin 1939 wordt verder nog besloten tot de aanleg van twee kazemattenlinies, waaronder de Maas-IJssellinie. Het is een zeer ambitieus project: bij elkaar 885 mitrailleurkazematten. Achter de IJssel (de westoever) komen zo'n vierhonderd kleine kazematten, naast de elf

Een foto uit de mobilisatieperiode, die op 28 augustus 1939 werd afgekondigd. De infanterist op de voorgrond zit achter een Schwartzlose-mitrailleur. Zijn maten doden de tijd met vissen in de IJssel. Aan de overkant ligt Stokebrand. (Stedelijk Museum Zutphen)

grote rivierkazematten, die al gebouwd zijn. Op 1 september van dat jaar is al een groot aantal kazematten gereed. De linie moet drie dagen stand kunnen houden, hopelijk lang genoeg om de verdediging van de Vesting Holland (globaal de huidige Randstad) op orde te hebben.

In principe moet ieder punt van het wateroppervlak bestreken worden door ten minste twee mitrailleurs. Veel van deze kazematten komen in de uiterwaarden van de rivier te liggen. Dat betekent dat ze bij hoogwater onbruikbaar zijn. Dat ziet de legerleiding niet als een bezwaar, want de waterspiegel is dan zó breed en de rivier stroomt dan zó snel dat de vijand het wel uit zijn hoofd zal laten over te steken.

Ondanks het grote aantal van vele honderden kazematten is er toch sprake van een zwakke linie. Dat komt omdat de kazematten in één lijn liggen; er is geen diepte in de verdediging. Als de vijand langs één kazemat weet te komen, dan kan hij de rest via de achterkant – die onverdedigd is – oprollen. Er zijn te weinig troepen in het veld – in de 120 kilometer lange IJssellinie zijn maar vijf ba-

taljons* infanterie voorzien – die dat kunnen verhinderen. Generaal Reijnders is voorstander van een groepsgewijze opstelling van de kazematten, dus vóór diepte. Dat is duurder en daarom is de minister van Defensie tegen; de minister wint het pleit. Een ander zwak punt is dat er niet voorzien is in luchtdoelwapens en artillerie – een ernstige inschattingfout, zo blijkt op 10 mei 1940.

Om de opmars van de vijand direct al te vertragen moeten grenstroepen versperringen en vernielingen aanbrengen tussen de grens en de IJssellinie.

De kazematten in de Hoven

In de Hoven worden in 1936/37 twee grote rivierkazematten gebouwd, een op de spoorlijn bij de Kruisstraat (Zutphen-Noord), in de as van de IJsselbrug, en een (Zutphen-Zuid) die vanuit de uiterwaard de brug in de flank bestrijkt. De locaties zijn vastgesteld na een terreinverkenning door een officier (in burger) van de generale staf. Beide rivierkazematten zijn van het type A, dat wil zeggen dat ze uit één verdieping bestaan. In afwijking van het standaardontwerp krijgt Zutphen-Zuid extra flankerende wanden ter bescherming van de ingang. Rond de bouwplaatsen worden hoge schuttingen gezet met

* Een bataljon infanterie bestond in 1940 (op papier) uit 750 man.

Rechter flank van rivierkazemat Zutphen-Zuid.

De kazemat is onttakeld; het kanon ligt buiten uit elkaar, augustus 1940. 'Zutphen-Zuid' is de enige kazemat in de Hoven die behouden is gebleven. Hij heeft de status van rijksmonument. (foto: J.J. Overwater, collectie Stichting Menno van Coehoorn)

prikkeldraad eromheen. Vanzelfsprekend is fotograferen en het maken van schetsen verboden. Het is de aannemers zelfs niet toegestaan de bouwtekeningen te kopiëren. Desondanks bleken de Duitsers goed geïnformeerd over de Nederlandse verdedigingswerken. De kosten voor de beide rivierkazematten in de Hoven bedragen f 20.225 (inclusief inrichting maar exclusief wapens en munitie).

Zo vlot als de bouw was gegaan, zo traag verliep soms de inrichting. Sommige onderdelen moesten uit Duitsland komen, maar dat land maakte vanzelfsprekend geen haast met levering. Bij inspecties kwamen er enkele tekortkomingen aan het licht, zoals het ontbreken van verwarming en onvoldoende verlichting en ventilatie. Geadviseerd wordt koksmatten op de vloer te leggen om het geluid te dempen als er gevuurd wordt. De standaardbewapening bestaat uit een pantserafweerkanon (kaliber 5 cm) en een mitrailleur, de Schwarzlose 08/15 (kaliber 7,92 mm), die zo'n vierhonderd schoten per minuut kan afvuren. Voor het kanon zijn vijfhonderd granaten beschikbaar, althans op papier. Overigens wordt ook melding gemaakt van 4,7 cm-kanonnen in de rivierkazematten. Drie jaar later komen

er rond de Hoven nog zeven kleinere mitrailleurkazematten bij in het kader van de kazemattenlinies.

Kogelregen

Duitse troepen trekken op 10 mei vanaf kwart voor vier in de ochtend Oost-Nederland binnen. Het gaat om de 207. en 227. Infanterie Division. Maar al eerder, mogelijk om kwart voor twee, is er een incident bij Didam. Daar wordt bij een versperring een Duitse overvalploeg van 28 man in Nederlandse uniformen aangehouden en ontwapend. Ze zijn op weg

naar de bruggen bij Westervoort en Zutphen om te voorkomen dat de Nederlandse verdedigers die laten springen.

Rond vier uur passeert een pantser trein de grens bij Winterswijk. De Marechaussee slaat direct alarm, maar de trein bereikt ongehinderd Zutphen om 05.45 uur. Net te laat: de alerte Nederlandse verdedigers hebben de brug kort daarvoor laten springen.

De 227. Infanterie Division was opgesplitst in drie aanvalsgroepen:

1 de Schnelle Gruppe Nord, die de bruggen

De Hoven geëvacueerd

Het is duidelijk dat de bewoners van de Hoven grote risico's lopen als de Duitsers bij Zutphen de IJssel zullen oversteken. De gemeente treft eind 1939 voorbereidingen tot – vrijwillige – evacuatie van de Hovenaren. Er worden evacuatieleiders benoemd en in Klarenbeek wordt opvang georganiseerd. De kosten van de voorbereidingen, zoals het maken van 2.500 evacuatiekaarten en een busrit naar Klarenbeek, bedragen f 47,05. Drie gulden is besteed aan sigaren voor de gepensioneerde onderwijzer Feitsma, die de evacuatielijsten (in viervoud) had opgesteld.

Om vijf uur in de ochtend van de 10e mei wordt het sein tot evacuatie gegeven, en om zeven uur vertrekken 2.031 inwoners van de Hoven naar Klarenbeek. Onder hen 13 zieken en 39 ouderen. Voor hen zijn drie auto's en 54 paarden-met-wagens geregeld. Een enkeling blijft in de Hoven achter om het vee te verzorgen. De opvang in Klarenbeek is goed georganiseerd. De plaatselijke bakker heeft voldoende brood gebakken en in een fabriek in Twello is erwtensoep bereid. Een aantal Hovenaren zoekt zijn toevlucht in Hall, Voorstonden, Tonden of Eerbeek. Na drie dagen keren de evacués terug naar hun huizen.

Vernielde huizen in de Spoordijkstraat als gevolg van Duitse artilleriebeschietingen vanaf de Varkensweide in Zutphen. (Stedelijk Museum Zutphen)

Veel huizen hebben de Duitse beschietingen niet overleefd, zoals in de Achterhoven, de Baankstraat, de Oude Touwbaan en op de Vliedendijk. Een blok van tien woningen in de Spoordijkstraat is verwoest. Voor de gedupeerden wordt een steuncomité opgericht. 'Laten we niet bij de pakken neer gaan zitten maar de hand aan de ploeg slaan', schrijft de *Zutphensche Courant* van 16 mei 1940.

(Met dank aan Jan Kreijenbroek)

B-kazemat nr. 145 tegen een van de pijlers van IJsselbrug. De kazemat is als camouflage beschilderd als de natuursteenblokken van de brugpijler. Op de pijler rust de geopende draaibrug van de spooroverspanning, augustus 1940. (foto: J.J. Overwater, collectie Stichting Menno van Coehoorn)

Deze zwaar beschadigde S-kazemat (een 'stekelvarken') laat zien hoe effectief het Duitse geschut was. Deze kazemat lag iets onder de rivierkazemat-zuid, augustus 1940. (foto: J.J. Overwater, collectie Stichting Menno van Coehoorn)

bij Zwolle en Deventer in handen moest zien te krijgen;

- 2 de Schnelle Gruppe Mitte, met de IJsselbrug bij Zutphen als doel;
- 3 en de Schnelle Gruppe Süd, die tussen Zutphen en Bronkhorst de IJssel moest oversteken.

Maar de brug bij Zutphen is inmiddels vernield. Divisiecommandant Zickwolff besluit daarom dat de Schnelle Gruppe Mitte even ten zuiden van Zutphen de rivier moet oversteken. Onder dekking van artillerievuur proberen om 11.20 uur de eerste rubberbootjes de overkant te bereiken. Maar de Nederlandse troepen van het 1e bataljon van het 35e Regiment Infanterie, onder leiding van reserve-majoor H.J. Tromp, bieden krachtig tegenstand. Het is met name de 3e compagnie van kapitein B. Mulder die de Duitsers onthaalt op een regen van kogels. Veel last hebben de Duitsers van het mitrailleurvuur vanuit de kazemat die tegen een van de brugpijlers gebouwd is. Daarnaast vallen er aan Duitse zijde ook gewonden als gevolg van eigen, te kort liggend artillerievuur. Tegen het Duitse pantserafweergeschut kan de Nederlandse verdediging weinig uitrichten; er is immers geen

ondersteunende artillerie om het uit te schakelen. Bovendien raakt de munitie op. Om 14.15 uur slagen de eerste Duitsers erin de overkant te bereiken en wordt een bruggenhoofd gevormd om een pontonbrug te slaan.

Er zijn bronnen die getallen noemen van wel achthonderd Duitse gesneuvelden bij Zutphen. Ooggetuigen spraken van 'hopende Duitse soldaten tegen de brug'. Recent onderzoek houdt het op dertien gesneuvelden en enkele tientallen gewonden. Dat getal verschilt niet veel van de verliezen aan Nederlandse zijde.

Door gebrek aan brugslagmateriaal – brugdelen waren al gebruikt bij de oversteek van het Twentekanaal – loopt de bouw van de pontonbrug over de IJssel vertraging op. Pas op 12 mei kan de 227. Infanterie Division oprukken richting Grebbeberg, die deel uitmaakt van de hoofdverdedigingslinie.

Op 13 mei, de vierde gevechtsdag, beschouwt generaal H.G. Winkelman (1876-1952) de algehele toestand als 'zeer ernstig'. De ministers trekken daaruit de conclusie dat de koningin het land onmiddellijk moet verlaten. Ook het kabinet besluit 'tot verplaatsing van de regeringszetel naar het buitenland'. Win-

Duitse legervoertuigen rijden over de pontonbrug tussen de Badhuisweg en de Hoven. (Stedelijk Museum Zutphen)

kelman is vanaf dat moment de hoogste gezagsdrager in Nederland. Hij wordt gemachtigd op een door hem juist geacht tijdstip tot capitulatie over te gaan. Dat tijdstip breekt op 14 mei aan. Dan stuurt Winkelman rond 17.00 uur een telex naar alle onderbevelhebbers waarin hij bekendmaakt dat Nederland de wapens zal neerleggen. Als aanleiding voor de capitulatie noemt hij het bombardement op Rotterdam. De overgavepapieren tekent Winkelman een dag later in een schoolje in het Zuid-Hollandse dorp Rijsoord. ●

Literatuur

- Amersfoort, Herman, & Piet Kamphuis (red.), *Mei 1940. De strijd op Nederlands grondgebied*, Den Haag 2005².
- Galema, Sjoerd, & Evelien Marskamp, Toos Smeerdijk, Gerrie Willemsen, *Aan het eind van de lange brug begint De Hoven. Geschiedenis van Zutphen over de IJssel*, Zutphen 2003.
- grebbeberg.nl, discussiegroep (mededeling A. Goossens).

Op 30 augustus 1941 wordt op de Oude Begraafplaats in Zutphen een gedenksteen onthuld die herinnert aan de Nederlandse militairen die in de meidagen van 1940 gesneuveld zijn in en om Zutphen. Het monument is een geschenk van de Zutphense burgerij. Op de steen staan de namen van zeven gesneuvelde militairen. Aan het hoofd van de stoet loopt kolonel Johan Dwars. (foto: G. ter Beek, Regionaal Archief Zutphen)

- Kreijenbroek, J., 'Zutphen en de Duitse aanval van 1940', in *Oud-Zutphen* nr. 1 1990.
- Kruijf, T. de (red.), *Kazematten in het Interbellum*, Utrecht 2002.
- Nierstrasz, V.E., & A.F.J. Penders, *De krijgsvorrichtingen ten oosten van de IJssel en in de IJssellinie, mei 1940*, 's-Gravenhage 1952.